

Pôsobenie Červenej armády na Dolnom Pohroní v zime 1944-1945.

Branislav Kinčok

Problematika oslobodzovania¹ Slovenska Červenou armádou (ČA) a spojeneckou rumunskou armádou v rokoch 1944 – 1945 patrí medzi rozporné miesta našich dejín. Viac ako 40. rokov bola táto problematika silne ideologizovaná a iná ako oficiálna interpretácia sa nepripúšťala.² Určitý posun nastal až po roku 1989, keď vyšli prvé historické práce, ktoré naštrbili marxistickou historiografiou vytvorený mýtus „Červenej armády osloboditeľky“.³ Pokiaľ ide o faktografiu, problémom nie sú otázky týkajúce sa vojenských aspektov (priebeh bojových operácií, počty vojsk a pod.), ktoré marxistická historiografia, najmä na sovietskej strane, zmapovala dostatočne. V našom príspevku by sme sa preto zamerali na otázky, ktoré marxistickí historici dlhé desaťročia obchádzali, alebo vedome zamlčovali. Najväčším „rúškom tajomstva“ boli zahalené hlavne dôsledky sovietskej vojenskej prítomnosti na obyvateľstvo Slovenska a tabuizovaná bola aj činnosť príslušníkov ČA v zázemí a ich vzťah k domácemu obyvateľstvu. To sa po príchode ČA dostalo pod svojvôľu jej vojenských orgánov. Obyvatelia stratili elementárne ľudské práva a slobody (minimálne počas pobytu frontu) a museli sa začať riadiť novými, sovietskymi pravidlami. V ich rámci bolo obyvateľstvo nútené plniť si voči ČA rôzne povinnosti, ktoré ho vyčerpali nielen materiálne, ale neraz aj fyzicky. Pôsobenie sovietskej armády na území Slovenska bolo nepochybne obrovskou záťažou pre obyvateľstvo, nielen po hospodárskej ale aj po kriminálnej stránke. Dôsledky sovietskej vojenskej prítomnosti nepostihli len určitú skupinu obyvateľstva, ale zasiahli obyvateľstvo celoplošne. Nerobili rozdiel medzi náboženským vyznaním, národnou príslušnosťou alebo spoločenským postavením.⁴

¹ Aj keď je termín oslobodenie všeobecne zaužívaný, čo aj rešpektujeme, z nášho pohľadu je v istých pohľadoch problematický. Pre mnohých obyvateľov znamenal príchod ČA dlho očakávané oslobodenie, ale pre iných to bola len výmena jedného nedemokratického režimu za druhý, neraz ešte horší. Preto sa používaniu termínu „oslobodenie“ z väčšej časti vyhneme a nahradíme ho pojmami ako „prechod frontu“ alebo „pôsobenie ČA“. K otázkam terminológie pozri: LACKO, M.: Oslobodenie či obsadenie? (K otázke terminológie záveru druhej svetovej vojny na Slovensku). In: *Kultúra*, roč. 8, 2005, č. 11, s. 5.

² „9. mája 1945 skončila oslobodením hlavného mesta Československa druhá svetová vojna... Víťazná Sovietska armáda, verná ideám humanizmu a internacionalizmu dovŕšila svoju osloboditeľskú misiu, na ktorú sa podujala...“ CHLEBO, P., KORIM, V.: *Oslobodenie Československa Sovietskou armádou 1944 – 1945*. Výberový katalóg. Bratislava 1985, s. 3. K problematike oslobodenia bolo pred rokom 1989 napísaných množstvo prác. Pripomenieme len tie najznámejšie: GRYLEV, A. N. – KONEV, I. S.: *Oslobodenie Československa*. Bratislava 1960; *Osvobození Československa Rudou armádou 1944/1945*. Sv. 1, 2. Praha 1965; PAULIAK, E.: *Od povstania k oslobodeniu*. Bratislava 1985.

³ Pozri napr.: LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948. Na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava 1994; VNUK, F.: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948. Volga sa vliala do Hrona*. Zv. 1. Toronto – Svätý Jur 1994.

⁴ Obyčajný sovietsky vojak pokladal za „buržuja“ už človeka, ktorý vlastnil bicykel alebo nábytok.

Pri pozornejšom pohľade na túto problematiku sa nám vynoria veľmi zaujímavé otázky: Aký veľký podiel na hospodárskej devastácii obyvateľov Slovenska v rokoch 1944 – 1945 má činnosť ČA? Bol vzťah medzi obyvateľom Slovenska a príslušníkom sovietskej komunistickej armády skutočne tak idylický ako nám ho opisovala marxistická historiografia, alebo dochádzalo k nezhodám či dokonca k represáliám? Plnilo si obyvateľstvo svoje povinnosti voči ČA s „radosťou a dobrovoľne“ alebo k nim bolo prinútené? Dopúšťali sa voči domácemu obyvateľstvu represíí a zločinov len nemeckí vojaci alebo aj sovietski? Ak áno, tak v akej miere? Marxistická historiografia riešila tieto otázky veľmi jednoducho – represálií a zločinov sa dopúšťali len nemeckí vojaci a za drvivú väčšinu škôd môže nemecká armáda. Keďže, k výraznému posunu historického výskumu v tejto oblasti nedošlo ani po roku 1989, sme svedkami jeho výraznej disproporcie. Na jednej strane môžeme konštatovať, že činnosť nemeckých vojsk medzi obyvateľstvom Slovenska je zdokumentovaná dostatočne,⁵ naproti tomu činnosť ČA medzi obyvateľstvom nie je zmapovaná vôbec alebo len minimálne.⁶ Odpovede na vyššie položené otázky budeme hľadať na dolnom Pohroní v zime 1944 – 1945, kde sovietsko-nemecká frontová línia zastala na dlhé tri mesiace.⁷

Skôr ako pristúpime k samotnému problému, priblížime si niekoľko špecifik dotýkajúcich sa dolného Pohronia, ktoré majú resp. môžu mať výrazný vplyv na výsledky nášho výskumu. Po prvé, takmer celé jeho územie od novembra 1938 okupovalo Maďarsko.⁸ Až príchodom ČA koncom decembra 1944 sa dolný tok Hrona stal hraničnou slovensko-maďarskou čiarou, resp. sovietsko-nemeckou frontovou líniou. Po druhé, oblasť juhozápadného Slovenska nepatrila do povstaleckého územia. Keďže tu nedochádzalo ani k výrazným partizánskym akciám, obyvateľstvo tu nemalo takú strašnú skúsenosť s nemeckou okupáciou a terorom, ako obyvateľstvo na povstaleckom území.⁹ Po tretie, príchodom frontu sa dolné Pohronie rozdelilo na dve časti. Na ľavom brehu Hrona („sovietska strana“) pôsobila ČA a rumunská

⁵ Najmä v kolektívnej monografii HALAJ, M. (zost.): *Fašistické represálie na Slovensku*. Bratislava 1990.

⁶ V celku uspokojivo je zmapovaná iba činnosť orgánov NKVD na Slovensku, najmä deportácie občanov zo Slovenska do Sovietskeho zväzu. Pozri napríklad POLIŠENSKÁ, M.: *Čechoslováci v Gulagu a československá diplomacie 1945-1953*. Praha 2006; BYSTROV, V.: *Únosy československých občanů do Sovětského svazu*. Praha 2003; LETZ, R.: Činnosť sovietskych orgánov NKVD na Slovensku v rokoch 1944 a 1945. In: BYSTRICKÝ, V. – FANO, Š (zost.) *Slovensko na konci druhej svetovej vojny (stav, východiská a perspektívy)*. Bratislava 1994, s. 102 – 113; BORŇ, L.: Násilne odvečenie do Sovietskeho zväzu. In: MIKLOŠKO, F. – SMOLÍKOVÁ, G. – SMOLÍK, P. (zost.): *Zločiny komunizmu na Slovensku. 1948 – 1989*. I. diel. Prešov 2001, s. 337 – 365.

⁷ Predmetom nášho výskumu bolo územie okresu Levice. K pôsobeniu ČA na tomto území vyšlo do roku 1989 viacero príspevkov, najmä v regionálnych novinách a časopisoch. Z odbornejších príspevkov by sme spomenuli hlavne: MELICHER, J.: Levický okres na úsvite slobody. In: *Slavín*, roč. I., 1965, s. 219 – 228.

⁸ Slovensku patrila len severná časť dnešného okresu Levice: na ľavom brehu Hrona územie severne od Levíc, na pravom severne od obce Malé Kozmálovce. Rieka Hron tvorila slovensko-maďarskú hranicu len na niekoľkých kilometroch.

⁹ Pravdepodobne aj preto si mnohí žijúci pamätníci spomínajú na nemeckú armádu a jej vojakov veľmi pozitívne.

armáda, na pravom („nemecká strana“) nemecká a maďarská armáda. Z toho vyplýva, že obyvateľstvo na nemeckej strane mohlo mať so sovietskymi armádami inú skúsenosť. Je však otázne, či to aj tak v skutočnosti bolo.

V našom príspevku sa budeme snažiť odhaliť „odvrátenú tvár oslobodenia“. V žiadnom prípade nechceme znižovať zásluhy ČA a jej príslušníkov na porážke nacizmu, alebo dehonestovať pamiatku padlých sovietskych vojakov. Na druhej strane je ale otázne, či ČA na prelome rokov 1944 – 1945 ešte plnila úlohu osloboditeľky od nacizmu, alebo už bola nástrojom šírenia komunizmu v Európe.¹⁰

Vychádzať budeme predovšetkým z archívnych dokumentov, žandárskych a obecných kroník, dobovej tlače a v neposlednom rade aj z výpovedí posledných žijúcich svedkov.

Prehľad frontových udalostí na území dolného Pohronia (december 1944 – apríl 1945)

Vďaka svojmu rovinatému charakteru bolo územie juhozápadného Slovenska súčasťou tzv. južného strategického smeru Budapešť – Viedeň, ktorý viedol južne od územia Slovenska cez Maďarsko a Rakúsko. Koncom septembra 1944 vojská 2. ukrajinského frontu (UF) maršala ZSSR R. J. Malinovského vstúpili do Maďarska a rýchlo postupovali k Budapešti. Naopak, 4. UF postupoval hornatým územím východného Slovenska len veľmi pomaly a to rozhodlo o tom, že územie juhozápadného Slovenska sa dostalo do operačného pásma 2. UF.

Vojská 2. UF začali 29. októbra 1944 tzv. budapeštiansku operáciu.¹¹ Prvé dva pokusy o obkľúčenie Budapešti ale neboli úspešné. Vydaril sa až tretí útok, ktorý začal 5. decembra. Pre územie dolného Pohronia malo veľký význam severné úderné zoskupenie, ktorého úlohou bolo v priestore medzi dolným tokom Hrona a Dunajom vytvoriť predmostie, ktoré malo zabrániť prípadnému nemeckému ústupu z priestoru Budapešti cez Ostrihom a Štúrovo na sever.¹² Frontové udalosti nabrali rýchly spád a už 10. decembra dosiahli jednotky ČA hranice Slovenska (ČSR) spreď roka 1938. Postup vojsk 2. UF bol rýchly: 14. decembra obsadili Šahy, 20. decembra Levice a 26. decembra dosiahli sútok Hrona s Dunajom, čím obsadili východný breh na dolnom toku Hrona. Nemecké jednotky zaujali pozície na pravom brehu Hrona a jednotky ČA na ľavom. V posledných decembrových dňoch sa situácia na tomto úseku frontu stabilizovala a až na pár výnimiek taká zostala až do 25. marca 1945.¹³

¹⁰ K otázke poslania Červenej armády v roku 1945 pozri interview s ruským historikom Markom Soloninom. Dostupné na http://www.valka.cz/newdesign/v900/clanek_12242.html.

¹¹ Bližšie pozri: BROFT, M.: Přehled operací Rudé armády vedených k osvobození Československa. In: *Materiály k seminářům České socialistické akademie k 25. výročí osvobození Československa Sovětskou armádou*, sv. 1. Praha 1970, s. 65 – 67.

¹² *Osvobození Československa Rudou armádou 1944/1945*. s. 227.

¹³ K podrobnejšiemu prehľadu operácií na juhozápadnom Slovensku v prvej etape bojov (december 1944) pozri napríklad: PAULIAK, E.: *Od povstania k oslobodeniu*, s. 88 – 131; NESVADA, F.: *Osvobození jižního a*

Jednou z týchto výnimiek, ale zato veľmi dramatickou bol boj o tzv. predmostie na Hrone. Tieto udalosti mali súvis s bojmi v Budapešti. Nemecké velenie sa snažilo vyslobodiť svoje obkľúčené jednotky z tejto oblasti a preto 2. januára 1945 podniklo proti pozíciám 3. UF prudký protiútok. Ten smeroval pozdĺž pravého brehu Dunaja k Ostrihomu. Velenie ČA na tento úder reagovalo útokom z priestoru severne od Ostrihomu pozdĺž severného brehu Dunaja smerom na Komárno. Hlavnou úlohou sovietskych vojsk bolo preniknúť do tyla nemeckých útočiacich jednotiek.¹⁴ Do 14. januára vojská ČA vytvorili a udržali na dolnom toku Hrona predmostie do hĺbky približne 20 km. Toto predmostie (tak ako každé sovietske predmostie) predstavovalo pre nemecké velenie výrazné nebezpečenstvo, pretože sa v blízkej budúcnosti mohlo stať nástupiskom pre novú ofenzívu ČA v smere na Bratislavu. Preto nemecké velenie pristúpilo k plánu likvidácie tohto predmostia. Nemecký útok odštartoval 17. februára 1945 a skončil sa 24. februára úplnou likvidáciou sovietskeho predmostia.¹⁵

Po eliminácii hronského predmostia sa situácia na dolnom toku Hrona na celý mesiac stabilizovala. Hlavné velenie ČA túto prestávku využilo na prípravu rozhodujúcej operácie hlavných síl 2. UF. Operácia dostala názov bratislavsko-brnianska. Pôvodne mala odštartovať 15. marca 1945, ale z viacerých dôvodov bola presunutá na 25. marec. Jej hlavnou úlohou bolo zasadiť úder nemeckým vojskám smerom na Nové Zámky, Malacky, Znojmo, dobyť Bratislavu a na 20. deň operácie obsadiť Brno.¹⁶ Počas prvých dvoch dní bojov postúpili jednotky ČA len minimálne. Po nasadení tankových síl sa ich postup výrazne zrýchlil a do 28. marca 1945 vytvorili v nemeckej obrane 135 km široký a 40 km hlboký prielom.¹⁷ Sovietsko-nemecký front takto definitívne opustil územie dolného Pohronia a presunul sa ďalej na západ.¹⁸

Dolné Pohronie pred príchodom frontu

Na jeseň 1944 bolo zrejmé, že sa bojové operácie územiu Slovenska nevyhnú. Toto si uvedomovala aj väčšina obyvateľstva a začala sa pripravovať na príchod frontu. Hlavnou

stredného Slovenska (prosinec 1944 – březen 1945). In: *Materiály k seminářům České socialistické akademie k 25. výročí osvobození Československa Sovětskou armádou*, sv. 2. Praha 1970, s. 103 – 109.

¹⁴ GRÝLEV, A. N. – KONEV, I. S.: *Oslobodenie Československa*, s. 139.

¹⁵ K bojom o predmostie na Hrone bližšie pozri napríklad: PAULIAK, E.: *Od povstania k oslobodeniu*, s. 163 – 181.

¹⁶ PEŠA, V.: *Bratislavsko-brněnská operace sovětské armády (25. března – 26. dubna 1945)*. Praha 1985. s. 24.

¹⁷ K bratislavsko-brnianskej operácii bližšie pozri napríklad: BLAŽEK, K.: *Bratislavsko-brněnská operace 2. ukrajinského frontu. Operace Sovětské armády za osvobození Bratislavy a jihozápadního Slovenska*. In: *Materiály k seminářům České socialistické akademie k 25. výročí osvobození Československa Sovětskou armádou*, sv. 3. Praha 1970, s. 5 – 22; PAULIAK, E.: *Od povstania k oslobodeniu*. s. 219 - 272; PEŠA, V.: *Bratislavsko-brněnská operace*, s. 24 – 48.

¹⁸ V zime 1944 – 1945 pôsobili na dolnom Pohroní tieto útvary ČA: 7. gardová armáda, 6. gardová tanková armáda, 1. jazdecko-mechanizovaná skupina (od 25. 1. 1945 gardová), 53. armáda a 1. rumunská armáda.

otázkou bolo, aký dlhý bude pobyt frontu a s akou intenzitou budú prebiehať samotné boje. Obyvatelia na oboch stranách Hrona očakávali a verili v rýchly prechod vojsk cez toto územie.¹⁹ Vedeli veľmi dobre, čo by dlhodobý pobyt vojsk pre obce znamenal. Napriek očakávaniam ale frontová línia na rieke Hron pobudla dlhé tri mesiace. Bolo obyvateľstvo na takúto situáciu pripravené? Bolo si vedomé nositeľmi akej ideológie sú príslušníci ČA? Čo mohlo od nich očakávať?

Do roku 1941 boli hranice Sovietskeho zväzu nepriehľadne uzavreté. Slovenské obyvateľstvo nemalo možnosť nahliadnuť do pomerov v tejto krajine. Navštíviť ZSSR nebolo možné a správy v tlači boli útržkovité. Zmena nastala po vypuknutí konfliktu medzi Nemeckom a Sovietskym zväzom v júni 1941. Na tomto ťažení sa po boku nemeckej armády zúčastnila aj armáda slovenská. Jej príslušníci (80 - 100 tisíc) mali možnosť ako prví spoznať skutočné pomery v „najpokrokovejšej“ krajine sveta a ako sa sami presvedčili, tie neboli nijako ružové. Katastrofálna situácia v poľnohospodárstve, hlad, chudoba, náboženské prenasledovanie, teror NKVD... Tieto skúsenosti výrazne ovplyvnili nazeranie slovenských vojakov na Sovietsky zväz vedený bolševikmi. Po návrate domov svoje zážitky sprostredkovali svojim rodinám a spoluobčanom. Takto sa o skutočných pomeroch v ZSSR a o povahe bolševického režimu dozvedelo nezanedbateľné množstvo obyvateľov Slovenska.²⁰ Nemôžeme zabudnúť ani na vládnu propagandu po 22. júni 1941, ktorá rozširovala medzi obyvateľstvom negatívny obraz o ZSSR. Postupom času sa začal obraz Sovietskeho zväzu v očiach obyvateľstva meniť k lepšiemu. Bolo to dôsledkom ohromujúcich víťazstiev ČA na východnom fronte, ktoré vzbudili u obyvateľstva oprávnený rešpekt. Postupné prenikanie informácií o nemeckých ukrutnostiach na sovietskom okupovanom území zase vyvolalo vlnu sympatií k ZSSR. U obyvateľstva to spôsobilo určitú zmenu pohľadu na prvý „socialistický štát“. U veľkej časti obyvateľstva pretrvávalo aj tradičné rusofilstvo. Môžeme predpokladať, že najpozitívnejší obraz o ZSSR a jeho ČA malo obyvateľstvo tesne pred jej príchodom. Nezanedbateľná časť obyvateľstva v tom čase totiž pocítila na vlastnej koži krutosť nemeckej okupácie (na povstaleckom území) a je logické, že sovietska alternatíva sa jej zdala v tom čase prijateľnejšia. Naproti tomu na územiach Slovenska kde nemali s nemeckou okupačnou politikou skúsenosti, nemohli prichádzajúcu ČA pokladať za svoju osloboditeľku. Preto môžeme konštatovať, že časť obyvateľstva

¹⁹ „Vôbec sme nečakali, že to tu na tri mesiace postojí. Čakalo sa, že vojská tadiaľto prejdú rýchlo.“ Spomienky Jána (1929) a Agneši Dávidových (1932) zo Starého Tekova. Osobný archív (OA) autora.

²⁰ Pozri: LACKO, M.: Pomer v Sovietskom zväze očami slovenských vojakov (1941 – 1943). In: ŠOLTÉS, P. (zost.): *V tieni červenej hviezdy. Prenikanie sovietskej (československej) armády v rokoch 1944 – 1948*. Bratislava 2007, s. 39 – 69.

nemusela pokladať príchod sovietskych vojsk za svoje oslobodenie a drvivá väčšina z nich nevedela čo má od ČA očakávať.²¹ Blížiaci sa front, vyvolával u obyvateľov aj jednoduchý strach o svoje životy a životy svojich blízkych.

V otázke povahy komunistického resp. boľševického režimu nemala väčšina obyvateľstva Slovenska jasno. Informácie o ZSSR čerpali z tlače (ľudáckej, odbojovej neskôr povstaleckej), zo školy alebo od kňazov v kostole. Dopátrať sa v nich pravdy bolo pre obyčajného človeka takmer nemožné. Mnohí obyvatelia vedeli, že komunistické strany hlásajú sociálnu rovnosť. Bol to veľmi prítlačlivý program, a mohli predpokladať, že príchodom ČA sa tu takáto rovnosť nastolí. Žiaľ, toho sa nedočkali. Najdôležitejšie otázkou pre bežného Slováka bol vzťah sovietskych boľševikov k súkromnému vlastníctvu a náboženstvu. Na jednej strane im odbojová a povstalecká propaganda opisovala sovietske Rusko nekriticky až naivne a na druhej strane sa tvrdenia ľudáckej propagandy zdali prehnané. Napríklad tlačový orgán Demokratickej strany Slovenska, Čas, k náboženskej otázke v ZSSR tlmočil slová rímskokatolíckeho kňaza Hálu, ktoré svedčia o absolútnej neznalosti pomerov v tejto krajine: „V SSSR je sloboda náboženského vyznania, dobrý ruský národ vyzýva svojho Boha a prenáša kresťanské zásady do praktického života. Takto sa sovietska hviezda umiestňuje vedľa symbolu kresťanského učenia – Kristovho kríža... Je to bratstvo pokoja a lásky, keď sedí kňaz vedľa komunistického predáka... Škoda, že to nevideli a nepočuli maloverní, ktorí sa boja boľševizmu a strachujú sa o budúcnosť náboženstva, chrámov... no týchto presvedčí samotná skutočnosť, ktorú možno s radosťou očakávať.“²² Naopak, veľmi kriticky a odmietavo sa voči Sovietskemu zväzu a jeho režimu stavala ľudácka tlač: „Boľševické nebezpečenstvo nie je výplodom našej domácej ani zahraničnej propagandy. Boj proti náboženstvu, proti rodine, súkromnému vlastníctvu a iniciatíve jednotlivca vedie bezohľadne všetkými, aj najstrašnejšími prostriedkami. Zničiť v ľuďoch vieru v Boha a seba, zbúrať rodinné krby a občiansky poriadok, zmocniť sa všetkého, čo je každému kresťanovi najdrahšie – to je úsilím boľševizmu... Všade tam, kde vkročí noha boľševického vojaka, neplatí viac nijaký ľudský, tobôž boží zákon.“²³ Obyčajný človek tak len ťažko rozoznal kde je pravda.

²¹ Ako príklad uvidíme odpoveď jedného z respondentov na otázku, či mal pocit, že ho ČA oslobodila: „Vtedy sme nerozumeli tomu čo je politika. Nebol rozhlas, nevedeli sme aký je parlament, aké sú strany. My sme mali dve kravy, iný mal dva kone a niekto nemal nič. Nás také veci nezaujímali.“ Spomienky Ernesta Zolyomiho (1926) z Malých Kozmáloviec. OA autora.

²² „Križ a hviezda“. In: Čas, roč. 1, 12. 10. 1944, č. 22.

²³ Boľševizmus hrozí a vystríha. In: Slováč, roč. 26, 5. 12. 1944, č. 277.

Zaujímavé je priblížiť si čo príslušníci ČA vedeli o Slovensku a jeho obyvateľoch. Informačné embargo fungovalo v ZSSR aj opačným smerom, čiže jeho obyvatelia nemali možnosť získať informácie o tom čo sa deje vo zvyšku sveta. Denno-denne ich domáca propaganda uisťovala o tom, že žijú v „najpokrokovejšej“ krajine sveta a o tom, že v ostatných krajinách sa obyčajní ľudia majú horšie. Takto informovaní resp. neinformovaní vstúpili vojaci ČA na jeseň 1944 na územie Slovenska.

Príchod ČA na dolné Pohronie (december 1944, marec 1945)

Obsadenie východného brehu Hrona ČA v decembri 1944 sa uskutočnilo za iných podmienok ako obsadenie západného v marci 1945. Na východe dochádzalo k prudkým bojom len sporadicky, ale vďaka trojmesačnému pobytu armád tu boli obyvatelia v dlhodobom kontakte s príslušníkmi ČA. Naproti tomu na západe sa viedli neraz urputné boje s použitím ťažkej bojovej techniky, ale na rozdiel od východu tu obyvateľstvo nebolo s vojakmi sovietskej armády v dlhodobom kontakte. To malo za následok rozdielne skúsenosti obyvateľstva s pôsobením ČA na oboch stranách Hrona.

Príchod sovietskych jednotiek na ľavý breh Hrona bol rýchly a prebehol takmer bez bojov.²⁴ Od 18. decembra sa tu začali objavovať ustupujúce nemecké jednotky, ktoré sa prepravovali na druhú stranu rieky a za nimi už prichádzali predsunuté oddiely ČA.²⁵ Odchod nemeckých vojakov a príchod sovietskych neraz delili len minúty. Nebolo raritou, keď gazda vyprevadil posledného nemeckého vojaka za Hron a keď sa vrátil domov, na bránu mu už búchali vojaci ČA. Ich príchod nesprevádzali takmer žiadne boje a na mnohých miestach bol preto priam idylický.²⁶

A ako privítali vojská domáci obyvatelia? Vyššie sme konštatovali, že väčšina obyvateľstva nemala jasnú predstavu o povahe a poslaní ČA. Preto mnohí z nich nemali dôvod na iné, ako srdečné prijatie vojsk. „*Lud s radostou vítal ruskú armádu. Prvé dni sa im z vďačnosti podávali pokrmy i nápoje. O prvých motorizovaných jednotkách sa každý vyslovuje pochvalne.*“²⁷ Je otázne, dokedy tejto časti obyvateľstva tento entuziazmus vydržal.

²⁴ „Nakoľko Nemcov u nás nebolo ani k bojom s nimi nedošlo.“ Štátny archív (ŠA) Nitra, pobočka (p.) Levice, fond (f.) Okresný národný výbor (ONV) Levice I. – predseda 1945, škatuľa (šk.) 42, číslo jednotky (č. j.) 2 483, opis oslobodenia obce Veľké Krškany zaslaný ONV Levice 31. júla 1945.

²⁵ „18. decembra 1944 bol veľký presun nemeckých vojsk do Levíc smerom na Banskú Štiavnicu. Nemci utekali tak, že v tunajšom obvode nemali času sa zastaviť.“ ŠA Nitra, p. Levice, Pamätník žandárskej stanice Bátovce 1919 - 1948.

²⁶ „Hneď ako prišli Rusi do dediny, postavili sa pred krčmu a tam začali hrať a tancovať.“ Spomienky Anny Hríbikovej (1922)z Veľkých Kozmáloviec. OA autora.

²⁷ Kronika obce Podlužany. Uložená na OÚ Podlužany. Obecné kroniky sú špecifickým prameňom k problematike ČA na Slovensku. Vojnové udalosti sa z objektívnych príčin zapisovali až po skončení vojny.

Počas prvých hodín a dní totiž nebolo v obciach na východnom brehu Hrona ešte mnoho vojsk.²⁸ V nasledujúcich dňoch ich počet narastal rýchlym tempom.²⁹ Podľa dochovaných svedectiev tu v tomto období pôsobili najmä Kozáci (boli súčasťou 1. jazdecko-mechanizovanej skupiny, ktorá prebrala obranu v tomto úseku frontu po 6. gardovej tankovej armáde), ktorí boli vnímaní vcelku pozitívne. „*Dojímavo a milo zapôsobilo na vítajúcich občanov, keď kozácki vysoký dôstojník srdečne zdravil ich a bozkával mužov dl'a národného ruského zvyku.*“³⁰ Koncom roka 1944 dosiahli východný breh Hrona hlavné sily 2. UF. Tiché a pokojné pohronské obce sa na tri mesiace stali obrovským vojenským táboriskom.

Úplne odlišný bol príchod sovietskych vojsk na západný breh Hrona po 25. marci 1945. Ten prebiehal diametrálne odlišne ako v decembri 1944. Obyvateľstvo sa na vlastné oči presvedčilo, ako vyzerá pravá sovietska ofenzíva. Obce, ktoré boli v tesnej blízkosti Hrona boli evakuované do zázemia a preto k prvým kontaktom sovietskych jednotiek s obyvateľstvom na západnom brehu Hrona došlo až na druhý deň po začiatku ofenzívy. Vojaci ČA prichádzali za ohlušujúcej delostreleckej paľby a v zápale boja. V takejto situácii nebol čas na srdečné privítania a oslavy na jednej alebo druhej strane. Celé rodiny, ktoré sa schovávali v domoch boli vystrašené a báli sa prichádzajúcich vojakov. Jeden z pamätníkov spomína: „*26. marca poobede prišli Rusi. Boli sme v Mochovciach a bol som sám doma, lebo rodičia boli preč. Výstrely zo samopalu som počul stále bližšie. Zrazu vypálili jednu dávku cez okno do kuchyne. Na stole sme mali položený veľký hrniec s kyslím mliekom. Ten úplne rozstrieľali, takže celá kuchyňa bola od mlieka. V tom vošiel do izby Rus a kričal: Fric, Fric! Nerozumel som mu ani slovo, tak jednu dávku zo samopalu dal pod posteľ a druhú do pece. To bol prvý Rus, ktorého som videl.*“³¹ Ani vojaci ČA neboli voči civilnému obyvateľstvu na tejto strane Hrona veľmi dôverčiví. Počas troch mesiacov si zvykli na to, že je to nepriateľské

Keďže s ČA prišiel na Slovensko aj komunizmus, nemusia byť tieto záznamy úplne objektívne a je potrebné ich podrobiť kritike.

²⁸ Do 26. 12. 1944 mala na starosti tento úsek 6. gardová tanková armáda, ktorá vo svojich radoch nemala pešie jednotky, preto tu bolo menej vojakov.

²⁹ Záznam z pamätníka žandárskej stanice Bátovce 1919 – 1948 z 25. 12. 1944: „*Vojsk ČA... bolo tol'ko, že mali obsadené všetky verejné budovy, súkromné domy a hospodárske staviská v celom obvode staničnom.*“ ŠA Nitra, p. Levice. Neusporiadaný fond.

³⁰ ŠA Nitra, p. Levice, f. ONV Levice – predseda 1945, šk. 42, č. j. 2 483, opis oslobodenia Veľkých Krškán... O Kozákoch sa zmieňuje aj kronika obce Hronské Kosihy: „*Dňa 26. decembra 1944 prišli do Hronských Kosih a tiež do okolitých susedných dedín „Kubánski kozáci“... bolo ich plno, no nikomu sa ani vlas na hlave neskrivil. Chovali sa ako opravdiví bratia... Nikoho zo svojho domu neevakuovali, žili s členmi tunajších rodín ozaj v dobrom rodinnom pomere.*“ O tom, že to nebolo také ideálne „súžitie“, svedčí nasledujúca výčitka: „*Na viniciach však mnohé pivnice otvorili a víno aj so sudmi pobrali. Robili to vojaci na svoj vrub, bez vedomia svojich veliteľov.*“ Kronika obce Hronské Kosihy, uložená na Okresnom úrade (OÚ) Hronské Kosihy.

³¹ Spomienky Ernesta Zolyomiho. OA autora.

a nebezpečné územie a tak hodnotili aj jeho obyvateľov.³² Jednotky prvého sledu sa v obciach nezastavovali a postupovali ďalej. O niečo dlhšie sa tu zdržali jednotky, ktoré boli súčasťou nasledujúceho sledu.

Povinnosti obyvateľstva voči ČA

Už sme spomínali, že prvé hodiny a dni po príchode sovietskych vojsk boli na mnohých miestach sprevádzané radosťou a nadšením určitej časti obyvateľstva. V nasledujúcich dňoch, ale z tohto pocitu veľmi rýchlo a predovšetkým tvrdo vytriezveli. Na vlastnej koži zistili, že oslobodenie nebude zadarmo a tí čo ho zaplatia, budú samotní obyvatelia. O tom, že vzťah obyvateľov dolného Pohronia k vojskám ČA nebol práve ideálny, svedčia aj príspevky v časopise Pohronie, ktorý bol orgánom československého okresného národného výboru v Leviciach.³³ Tie mali evidentne „osvetovú“ tendenciu a ich poslaním bolo vysvetliť domácemu obyvateľstvu čo je a prečo sem prišla ČA: „Každý musí vedieť, že nás Červená armáda oslobodila spod nemeckej nadvlády a otroctva. Budeme jej večne vďační za to, že bez váhania išla pod vedením Stalina tou cestou, ktorú Lenin aj nám ukázal.“³⁴ Podobných príspevkov bolo v prvých číslach Pohronia viac, čo len dokazuje, že mnohí obyvatelia sovietske vojská nevnímali ako svojich osloboditeľov a preto bolo potrebné im to „vysvetľovať“. Novovzniknuté miestne orgány boli počas pobytu frontu len vykonávatelmi vôle vojenských orgánov ČA.³⁵

Krátko po svojom príchode ČA uvalila na obyvateľstvo rôzne povinnosti. Išlo najmä o ubytováciu, zásobováciu a pracovnú povinnosť. Samozrejme, neboli to žiadne dobrovoľné akcie, ktoré by sa u obyvateľstva stretli s nejakým veľkým nadšením. Aj tu museli zasiahnuť miestne orgány a „vysvetľovať“ ako sa správať a ako pomáhať: „Predbežne je našou

³² „25. marca počas útoku prišli do Rohožnice (tu bola evakuovaná časť obyvateľov Kalnej nad Hronom – pozn. B. K.) prví Rusi. Boli to asi trestanci z prvej línie a boli opití. Boli sme v dome, ale ranilo jedného starkého a tak som bežal von hľadať pomoc. Tam som stretol prvých ruských vojakov. Ležali skrytí na zemi a bol medzi nimi aj ošetrovateľ. Najskôr ma prehľadali či nemám zbraň, lebo som mal taký hrubý kabát. Potom mi rozkázali aby som im doniesol za vedro vody. Skôr ako sa napili, prikázali mi aby som ochutnal prvý. Takto som im doniesol asi 10 vedier a zakaždým som sa musel napiť prvý, lebo sa báli, že ich chcem otráviť.“ Spomienky Štefana Szaba (1927) z Kalnej nad Hronom. OA autora. Slovenské obyvateľstvo označovalo ČA ako ruskú armádu a taktiež jej vojakov za ruských vojakov. Jediné rozdiely robili iba pri vojakoch z ázijských republík Sovietskeho zväzu.

³³ Časopis Pohronie začal vychádzať 21. 1. 1945. Jeho prvým redaktorom bol komunistický novinár Jozef Wittenberg. Pod jeho vedením bol časopis evidentne v komunistickom závese. Napríklad v úvodníku prvého čísla z pera J. Wittenberga „Vitame Rudú Armádu“, sa dočítame aj nasledovné: „Ale príde deň slávneho víťazstva, keď milióny pracujúcich nastúpia a oslávia oslobodenie sovietskej Európy (!!!) spod fašistického panstva.“

³⁴ Pohronie, roč.1, 11. 2. 1945, č. 4.

³⁵ V prvých dňoch po príchode ČA sa v Leviciach vytvoril národný výbor, od 8. 1. 1945 tu pôsobila Československá politická a vojenská správa a 1. 2. 1945 sa v Leviciach zriadil Okresný národný výbor. Netreba pripomínať, že všetky miestne orgány vznikali iba so súhlasom sovietskej armády. Bližšie k vývoju miestnych orgánov v Leviciach pozri: MELICHER, J.: Levický okres na úsvite slobody, s. 223 – 225.

povinnosťou, poskytnúť oslobodzujúcej Červenej armáde pracovnú pomoc a pomoc materiálovú, ...bude nám ct'ou, podporiť úsilie na našom území operujúcej Červenej armády, či prácou na opevňovacích zariadeniach, či poskytovaním bytu a odovzdávaním životných potrieb. Až po hranicu krajných možností budeme sa s nimi bratsky deliť.“³⁶ Kto sa zdráhal a nedržal sa nastolenej línie, bol ihneď uvedený (neraz aj tvrdými prostriedkami) do „správnych koľají“. Bolo jedno či niekto s danou situáciou súhlasil alebo nie: „*Kto by zo ziskuchtivosti alebo z dôvodov osobného pohodlia a iných podradných osobných príčin nechcel spoločnému úsiliu spomenutým spôsobom pomôcť, ...bude považovaný za človeka, ktorý sa nechce zúčastniť na budovaní lepšieho a krajšieho ľudského spolunažívania ako bolo doteraz. Je priateľom vojny a iných sprievodných zjavov minulého spoločenského poriadku, ktorý sa neosvedčil.*“³⁷

Prvou povinnosťou, ktorú si ČA začala vymáhať bola ubytovacia povinnosť. Ako prvé si po svojom príchode vojaci zabezpečovali ubytovanie. Zo začiatku, keď v obciach ešte nebolo veľa vojakov, na tieto účely slúžili najmä verejné budovy (školy, úrady a pod). Zamestnanci škôl a úradov boli ako prví nútení opustiť svoje príbytky, ktoré mali v týchto budovách. Napríklad Július Laluch, riaditeľ školy v Čajkove vo svojom odvolaní proti výmeru ONV v Leviciach z 24. augusta 1948 píše: „... prvý som behom 6. hodín zo školy a dediny musel evakuovať, nakoľko na rozkaz p. miestneho veliteľa ČA sa škola a byty použili na nemocnicu a skôr o 4 dni ako celá obec mala evakuovať som opustil byt i dedinu. Sebou som si skoro nič nemohol vziať iba to najpotrebnejšie k živobytiu...“³⁸ Postupom času ale vojakov veľmi rýchlo pribúdalo a začali sa ubytovávať medzi obyvateľstvom po jednotlivých domoch. Obyvatelia si samozrejme vojakov, ktorí k nim boli pridelení, vyberať nemohli a museli sa zmieriť s tými, ktorých dostali. Niekto mal šťastie a dostal iba dvoch-troch vojakov, inému sa nasťahovali do domu aj štrnásť.³⁹ Pravdepodobne najväčším šťastím bolo, keď sa do domu nasťahoval miestny štáb ČA.

Spolunažívanie so sovietskymi vojakmi nebolo jednoduché, pretože väčšina z nich pochádzala z veľmi chudobného prostredia. Mnohé veci, ktoré boli pre našich ľudí samozrejmosťou, boli pre sovietskych vojakov absolútnou novinkou. Preto niekedy dochádzalo k rôznym nedorozumeniam, ktoré neraz vyústili do konfliktov. Dlhodobé

³⁶ *Pohronie*, roč. 1, č. 4.

³⁷ Tamže.

³⁸ ŠA Nitra, p. Levice, f. ONV Levice I. – vojnové škody 1945 – 1948, šk. 320 Čajkov, č. j. 19 640.

³⁹ „*Vojaci boli v každom dome. U nás bolo ubytovaných iba päť ruských vojakov, pretože si tu Rusi zriadili ošetrovňu. My sme spali štyria na posteli a vojaci na slame na zemi alebo na laviciach. Niekedy si zohnali aj nejaké koberce a zakrývali sa dekami.*“ Spomienky Jána a Agneši Dávidových. OA archív.

„*U nás bolo ubytovaných 14 ruských vojakov. Otec im musel do dvoch izieb nanosiť slamu a tam sa uložili.*“ Spomienky Márie Chmeľovej (1920) z Hronských Kľačian. OA autora.

ubytovanie mnohé rodiny úplne vyčerpalo – materiálne aj psychicky. „*Po dobu defenzívy a ofenzívy mi vojenská kuchyňa spálila šesť metrov dreva, v malej izbe, z ktorej mám menšiu komoru musel som mať od začiatku až do konca najmenej sedem príslušníkov „ČA“.* A niekedy sa nevmestili ani do spoločnej otvorenej kuchyne, takže sa mi nedalo zachrániť mnoho vnútorných vecí a hlavne výživy... (keďže) som bol stále v práci s „ČA“... nevládna manželka s dvanásť a štrnásťročnými deťmi proti tomu nič nemohli.“⁴⁰ Napriek početným negatívnym skúsenostiam v spolunažívaní, si mnoho svedkov spomína na vojakov ČA v dobrom. Nejednen vojak si v kruhu slovenských rodín pripomenul svoju vlastnú. Väčšine svedkov sa vryl do pamäti najmä vzťah vojakov k deťom. Najväčšiu náklonnosť k nim prejavovali hlavne starší vojaci, ktorí doma zanechali svoje rodiny.⁴¹

Začiatkom marca 1945, vzhľadom na blížiaci sa začiatok sovietskej ofenzívy, dochádzalo k výraznému zhoršovaniu situácie v obciach na východnom brehu Hrona. Bolo to dôsledkom zvyšujúceho sa počtu vojsk, ktoré sa tu pripravovali k násilnému prekročeniu Hrona. Najhoršie to bolo v obciach, ktoré ležali v prielomovom pásme ČA (bol to úsek frontu od obce Starý Tekov po obec Žemliare). Onedlho sa v oblasti rozšírili správy o skorej všeobecnej evakuácii obyvateľstva z obcí v bezprostrednej blízkosti Hrona (v niektorých obciach došlo k čiastočnej evakuácii hneď po príchode frontu). Ľudia odchádzali hlbšie do zázemia so všetkým čo si mohli a vládali zobrať. Nával evakuantov ale spôsoboval v zázemí problémy. Jednotlivé obydlia už boli beztak preplnené domácimi obyvateľmi a sovietskymi vojakmi a do toho sem ešte prichádzalo množstvo evakuantov. Do domov sa už nepomestili, preto obsadzovali povaly, maštale, šopy a iné hospodárske budovy. Nebolo raritou, keď sa gazda musel zložiť v maštali na slamu, hneď vedľa svojej kravy. Po rokoch si na tie ťažké časy mnohí spomínajú s úsmevom: „*Bývali sme v Novej Dedine u dvoch bezdetných ľudí. Vnútri už nebolo veľa miesta, takže som musel spať na povale so sliapkami a kohútom. Ráno to tam všetko kotkodákalo a kikiríkalo.*“⁴² Úľavu obyvateľstvu priniesol až odchod frontu z tejto oblasti.

⁴⁰ ŠA Nitra, p. Levice, f. ONV Levice I. – vojnové škody 1945 – 1948, šk. 343, Podlužany, č. j. 10 524, žiadosť Jána Maslena o sociálnu výpomoc z 26. 5. 1947.

⁴¹ „*Mali sme doma veľmi dobrých Rusov. Boli sme vtedy také deti a oni s nami vždy tak debatovali, na kolená si nás dávali, vybozkávali nás a aj nám spievali. Zvykli si k nám doniesť to, čo im navarili, väčšinou hrachovú polievku, ktorú sme veľmi ľúbili. Vždy som si k jednému z nich prisadla a jedla som z jeho misky.*“ Spomienky Agneši Dávidovej. OA autora.

⁴² Spomienky Jána Dávida. OA autora. O tom, že ani bývanie v obydlíach nezaručovalo „pohodlie“ svedčí nasledujúca spomienka: „*Boli sme v Podlužanoch u rodiny. Bývalo nás v jednej izbe 20, celá rodina, a ešte niekoľko ruských vojakov. Povedľa stien boli lavice, na ktorých spali Rusi a my sme spali na zemi.*“ Spomienky Agneši Dávidovej. OA autora.

Povinnosť, ktorá najviac doľahla na obyvateľstvo bola vyživovacia resp. zásobovacia povinnosť. Zásobovanie sovietskej armády malo na rozdiel od iných armád niekoľko špecifik. Treba si uvedomiť, že ČA bola obrovská masa vojska, ktorú nebolo jednoduché užiť. Zásobovanie potravinami z tyla nebolo pravidelné a preto boli jednotky odkázané na zásobovanie z miestnych zdrojov. Najhoršia situácia bola v oblastiach, kde sa koncentrovali vojská k pripravovanej ofenzíve. Na týchto miestach nezostalo po prechode frontu prakticky nič. Napríklad, ONV v Leviciach hlásil 16. mája 1945 Poverníctvu Slovenskej národnej rady (SNR) pre výživu a zásobovanie nasledovne: „... štyri mesačný pobyt ruskej a nemeckej armády na území okresu, jej stravovanie a zaopatrenie z prostriedkov okresu, ťažké nástupné boje a evakuácia $\frac{3}{4}$ okresu zapríčinili, že inak bohatý okres je hospodársky úplne vyčerpaný.“⁴³ Našťastie pre domáce obyvateľstvo bola v roku 1944 nadpriemerná úroda. Bol dostatok obilnín, krmiva pre hospodárske zvieratá a veľké množstvo vína.⁴⁴ Toto pravdepodobne spôsobilo, že obyvateľstvo dokázalo užiť masu sovietskeho vojska.⁴⁵

Formy uplatňovania si zásobovacej povinnosti, mali zo strany ČA rôzne podoby. Pri „oficiálnom“ spôsobe miestne velenie ČA oslovilo s požiadavkou Miestny národný výbor (MNV) resp. Okresný národný výbor (ONV) a ten následne zabezpečil splnenie tejto požiadavky. Je možné, že takýmto postupom sa snažili o to, aby oprávnená nespokojnosť obyvateľstva s výškou dávok nedopadla priamo na ČA, ale na MNV resp. ONV. Takto mohli počítať aj s menšou rezistenciou obyvateľstva, keďže dávky nevymáhali sovietski vojaci (väčšinou len asistovali), ale ich „vlastní“ ľudia. Zo začiatku sa zaužívala prax, že čím menej boli obce a ich obyvatelia poškodení priamymi bojmi, tým vyššie potravinové a materiálne dávky museli odovzdať. Postupne sa ale od tejto praxi upustilo a každá obec musela odovzdať rovnaké množstvo zásob. Napríklad Pohronie vo svojom štvrtom čísle prinieslo: „*Táto pomoc (pre ČA – poz. B. K.) bude požadovaná najmä od obcí, ktoré následkami vojny neboli postihnuté a bude sa musieť vzťahovať i na obyvateľstvo obcí v našom okolí, ktoré následkom vojnových zásahov sú zničené a obyvateľstvo trpí zimou a hladom.*“⁴⁶

Veľké množstvo zásob získali vojská aj „neoficiálnou“ cestou. Tou bolo vyberanie dávok vlastnými silami. Robili ho na vlastnú päsť najmä jednotlivci a menšie skupiny vojakov. Pri týchto „akciách“ dochádzalo neraz ku konfrontáciám s domácim obyvateľstvom (výnimkou

⁴³ ŠA Nitra, p. Levice, f. ONV Levice I. – admin. 1945, č. j. 183, správa o zásobovaní okresu Levice.

⁴⁴ V kronike obce Hronské Kosihy je zaznamenané: „Úroda obilnín bola veľmi dobrá, ale krmív sa urodilo neobyčajne veľké množstvo... krmivo nemohli do stodôl upratať, preto ich dávali do stohov.“

⁴⁵ O približnom počte vojsk v okolí mesta Levice sa zmieňuje pamätník žandárskej stanice Levice 1919 – 1945: „V samotnom okolí mesta Levíc bolo sústredených... asi 200 000 vojakov.“ ŠA Nitra, p. Levice. Záznam má datovanie 18. 3. 1945, teda presne týždeň pred začiatkom sovietskej ofenzívy. Môžeme predpokladať, že do jej začiatku sa počet vojakov ešte zvýšil.

⁴⁶ Pohronie, roč. 1, č. 4.

nebola ani strel'ba), ktoré sa mohlo brániť tým, že svoje dávky už odovzdalo.⁴⁷ Postupne sa stala táto „prax“ masovou a obyvateľom sa zo svojich zásob väčšinou nepodarilo zachrániť nič. Jeden zo svedkov spomína: „*Rusi brali všetko, na nič sa nepýtali. Ak ste nechceli dať, tak už mali na vás nachystanú guľku!*“⁴⁸

Súčasťou dávok boli hlavne potraviny, krmivo, kone a dobytok. Občania boli povinní odovzdávať obilniny (pšenicu, jačmeň, raž a pod.), hotové výrobky (maslo, syry, klobáse...), krmu (seno, slamu...), hospodárske zvieratá (prasce, kone, kravy, hydinu...) atď. Súčasťou dodávok bolo napríklad aj palivové drevo.⁴⁹ Tieto zásoby brala ČA bez náhrady.⁵⁰ Náhrada sa vyplácala len pri odoberaní koní (bolo to skôr výnimkou ako pravidlom). Ak majiteľovi zobrali koňa tak mu za neho dali náhradného z inventáru ČA. Tieto kone boli ale väčšinou opotrebované, choré a po istom čase hynuli. „*Rusi veľa koní pokradli alebo povymieňali. Čo boli pekné súce kone tie pobrali alebo vymenili za mrzákov... aj mne jedného dali. Bol to už kripel a bol starý a odratý.*“ spomína Pavol Štipka.⁵¹ Odchodom sovietsko-nemeckého frontu si obyvateľstvo trochu vydýchlo. Ak si však mysleli, že týmto pomínie aj povinnosť zásobovať ČA, boli na veľkom omyle. Sovietske vojská pobudli na území Slovenska až do 1. decembra 1945 a až dovtedy boli zásobované z tuzemských zdrojov.

Posledná, pracovná povinnosť, zahrňovala množstvo úkonov. Patrila sem hlavne účasť na opevňovacích prácach, ako bolo kopanie zákopov, bunkrov, palebných postavení, maskovacie práce. Často sa obyvatelia zúčastňovali na preprave vojenského a zdravotníckeho materiálu, alebo pri odpratávaní snehu na letiskách. ČA požadovala aj odbornejšie profesie, ako napríklad obuvníkov (oprava voj. obuvi), tesárov (výroba truhiel) atď. Tieto práce neboli samozrejme dobrovoľné a časť obyvateľov sa im snažila vyhnúť, aj keď riskovala potrestanie. Na toto upozorňovali aj miestne orgány, ktoré velenie ČA využívalo ako sprostredkovateľa. Napríklad jeden z dvoch starostov mesta Levice, Vojtech Sokol (druhým bol Július Černák), v jednom zo svojich upozornení hovoril: „*Upozorňujem obyvateľstvo mesta, aby sa vo svojom*

⁴⁷ „*V januári 1945 bol zastrelený ruskými vojakmi Ján Harmady, č. d. 28, keď sa zdráhal vydať kone do služieb armády.*“ Kronika obce Podlužany.

⁴⁸ Spomienky Kataríny Hlôškovej (1918) z Veľkých Kozmáloviec. OA autora.

⁴⁹ Účet za dodaný tovar – vykonané práce v prospech spojeneckých armád (ČA a rumunská armáda) od Filipa Psárskeho, Tlmače z 3. 11. 1946: „*Jedna jalovica dvojročná 430 kg, jedna ošípaná 175 kg (oprava na 100 kg – pozn. B. K.), 4 husi a 10 sliepok, 18 q ďateliny, 15 q sena, 45 q slamy jačmennej, 40 q slamy žitnej, 5 q žita, 6 q jačmeňa, 2 q raž, 1 q fazule, 10 kg masti.*“ ŠA Nitra, p. Levice, f. ONV Levice I. – vojnové škody 1945 – 1948, šk. 355 Tlmače.

⁵⁰ Napríklad v žiadosti potravného družstva v Starom Tekove o preplatenie účtu za rôzny tovar zhabaný ruským a rumunským vojskom z 5. júla 1946, sa uvádza, že po oslobodení obce Červenou armádou došli do družstva prvé jednotky tejto armády a odobrali tovar bez potvrdenky a bez úhrady. Suma: 93 858 Kčs. ŠA Nitra, p. Levice, f. ONV Levice I. – vojnové škody 1945 – 1948, šk. 349. Náhrady sa splácali až po vojne (z finančných zdrojov Československej republiky) a to nie v plnej výške.

⁵¹ Spomienky Pavla Štipku (1923) z Hronských Kľačian. OA autora.

záujme hlásilo na práce, keď je na to vyzvané, lebo Rudá Armáda len tak môže zachrániť mesto od vpádu Nemcov... Rudá Armáda nechce ľudí odvliečť do práce, tak ako to robili Nemci, preto je záujmom každého aby sa ustanovil, keď je na prácu vyzvaný.“⁵² Tieto výzvy pravdepodobne nenašli u obyvateľstva odozvu, pretože už 4. februára 1945 MNV v Leviciach vyzýval: „*Chceš, aby nemecká beštia vtrhla do nášho kraja? Chceš, aby ti zavraždila ženu, deti? Prečo nepracuješ? Kto nepracuje, je zradca a pomáha nepriateľovi.*“⁵³

Kopanie zákopov a palebných postavení bolo pravdepodobne najčastejšou pracovnou povinnosťou. Kopalo sa výlučne v noci aby sa zabránilo nepriateľskému ostreľovaniu. Práca väčšinou začínala po zotmení okolo 17. hodiny a končila pred svitaním. Celý čas na robotníkov dozerali sovietski vojaci. Miestne veliteľstvá ČA žiadali na tieto práce stovky civilistov. To znamenalo, že pracovať museli mladí aj starí muži a výnimkou nebola ani práca žien.⁵⁴ Ak sa MNV nepodarilo zohnať dostatočný počet pracovníkov, iniciatívy sa chopili príslušníci ČA. Obchádzali dom po dome a brali schopných mužov do práce. Toto sa už samozrejme dialo pod hlavňami sovietskych pušiek a samopalov. Muži na to reagovali tým, že sa začali pred sovietskymi vojakmi skrývať a tak sa snažili vyhnúť pracovnej povinnosti. „*Keď prišli Rusi, tak nás ihneď zobrali kopatť zákopy a rôzne palebné postavenia. Chlapci sa pred nimi skrývali, ale oni všetko prehľadali a brali všetkých schopných chlapov od 15 rokov. Strážili nás vojaci, ktorí nám vytýčili smer a my sme museli kopatť.*“ spomína Pavol Štipka.⁵⁵ Napriek tomu, že sa kopalo v noci, nepodarilo sa úplne zabrániť nemeckému ostreľovaniu, ktoré spôsobilo robotníkom mnoho ľahších i ťažších zranení, neraz s následkom smrti.⁵⁶

Obyvatelia často pomáhali aj pri preprave vojenského materiálu. Bohatší gazdovia, ktorý vlastnili povozy so záprahom, boli nútení zúčastňovať sa týchto tzv. rošpontov. Išlo v podstate o istú formu furmanky. Najčastejšie sa prenášala munícia, zdravotnícky materiál, drevo... Táto povinnosť neobišla ani chudobnejších obyvateľov bez povozov. Tí sa väčšinou brali ako pomocníci, ktorí materiál naložili a na mieste určenia ho zase vyložili. „Rošponty“

⁵² *Pohronie*, roč. 1, 28. 1. 1945, č. 2.

⁵³ *Pohronie*, roč. 1, 4. 2. 1945, č. 3.

⁵⁴ Svedčia o tom dochované žiadosti vojenského veliteľa mesta Levice Mestskej správnej komisii (MSK) v Leviciach: Napríklad 25. 1. 1945 žiadal starostu mesta aby „*26. januára o 9. hodine vyslal 800 ľudí na letisko s lopatami a malými sánkami.*“ 28. 1. žiadal „*len*“ 500 robotníkov s lopatami, sekerami a čakanmi, zato 29. 1. žiadal ďalších 500 robotníkov a k tomu ešte „*500 žien a dievčat so sánkami a lopatami na letisko.*“ ŠA Nitra, p. Levice, f. MSK Levice – admin. 1945, šk. 124, č. j. 51.

⁵⁵ Spomienky Pavla Štipku. OA autora.

⁵⁶ Napríklad 26. 1. 1945 pri kopaní zákopov pre ČA pri Hrone bolo zranených 5 osôb. Zranenia boli spôsobené mínometným ostreľovaním. V štyroch prípadoch išlo hlavne o dolámané horné a dolné končatiny. Piata osoba 15. ročný František Roháč bol na mieste mŕtvy, pretože „*mína mu odsekla nohu aj hlavu.*“ Pre zaujímavosť mal menovaný vo svojom „smrtnom liste“ uvedené, že zahynul „*hrdinskou smrťou*“. Na druhý deň 27. 1. 1945 boli zranené 2 osoby. ŠA Nitra, p. Levice, f. MSK Levice – admin. 1945, šk. 125. Smrť mladého chlapca pri kopaní zákopov sa určite rýchlo rozšírila po okolí a mnohí muži sa aj preto rozhodli vyhýbať pracovnej povinnosti.

mali rôznu dĺžku trvania. Počas stagnácie frontu sa pracovalo cez deň a na noc išli pracovníci do svojich príbytkov a takto sa to opakovalo každý deň. Keď sa front pohol a vzdialil, furmanky sa predĺžili aj na niekoľko dní až týždňov nepretržite. „*Kto mal kone a voz musel pre Rusov pracovať. Od nás boli chlapi s rošpontom až v Hustopeče (približne 25 km juhovýchodne od Brna – poz. B. K.). Niesli rôzne obvazy a lieky. Rozprávali, že kone sa báli prechádzať po pontónových mostoch. Prišiel Rus a takú šľahol koňovi, že mu celé stehno rozrezal. Potom už kôň išiel.*“⁵⁷ Rošponty mali často masový charakter, keď pre sovietsku armádu pracovali takmer celé dediny. Takýto ruch neušiel pozornosti nemeckého delostrelectva, pre ktoré sa pracujúci obyvatelia stávali „vd'ačným“ terčom. Kronika obce Podlužany tieto udalosti zaznamenala nasledovne: „*Keď dorazili sovietske jednotky, tak začali stínať v prandorfských horách (dnes Devičany – poz. B. K.) jedle, ktoré používali pri stavbe mostov. Celé karavány občanov z okolitých obcí, museli tieto brvná dovážať často i za cenu ohrozenia vlastného života až k rieke Hron. Nemci totiž povozy často ostreľovali mínometmi.*“⁵⁸

Toto boli práce, na ktorých sa zúčastňovala drvivá väčšina domáceho obyvateľstva. Už sme spomínali, že ČA potrebovala aj špecializovanejšie profesie. Išlo najmä o obuvníkov, tesárov, mäsiarov atď. Títo pracovali pre sovietsku armádu nepretržite od jej príchodu až po odchod. Na nasledujúcom dokumente si ukážeme, že práca pre ČA si neraz od jednotlivca vyžadovala totálne nasadenie. Obuvník Štefan Gocian z Levíc vo svojom pracovnom výkaze oznamuje, že: „*pracoval som pre Ruskú armádu deväťdesiat dní od 24. decembra 1944 do 28. marca 1945.*“⁵⁹ To znamená, že z 95 dní pobytu ČA v okolí Levíc, odpracoval 90 dní čo bolo skutočne vysoké nasadenie, ktoré žiaľ vojna so sebou prináša.

Podobne ako pri zásobovaní ČA, ani v tejto oblasti sa odchodom frontu situácia pre obyvateľstvo nezlepšila. Povinné práce pokračovali a zameriavali sa najmä na rekonštrukciu Nemcami poškodenej infraštruktúry, ktorú sovietske velenie potrebovalo na plynulé zásobovanie svojich vojsk (oprava železničných a cestných mostov a železničnej a cestnej siete). Ešte predtým ale do života ľudí zasiahla udalosť, ktorá vážne ohrozila ich životnú existenciu.

⁵⁷ Spomienky Heleny Harmadyovej st. (1929) a Anny Bajanovej (1925), Rybník. OA autora.

⁵⁸ Pavol Štipka z Hronských Kľačian si spomína na jednu konkrétnu udalosť: „*Chlapi od nás nosili na vozoch drevo z rybnickej hory do Čajkova. Medzi nimi bol aj Cyril Bakaj (z Hronských Kľačian – poz. B. K.). Už sa veľmi stmievalo, keď išli s poslednou fúrou cestou smerom na Čajkov. Cyril mal zapriahnutého bieleho koňa a asi podľa neho ho Nemci zbadali a zamerali. Trafili presne jeho voz – drevo sa rozprášilo a on bol od črepin samá diera.*“ Spomienky Pavla Štipku. OA autora.

⁵⁹ ŠA Nitra, p. Levice, f. ONV Levice I. – vojnové škody 1945 – 1948, šk. 325, Hronské Kosihy.

Nútená evakuácia obyvateľstva.

Touto udalosťou bola evakuácia väčšiny obyvateľstva okresu Levice, ktorú si vyžiadala pripravovaná útočná operácia na rieke Hron. Ako sme už spomínali, niektoré obce, hlavne v tesnej blízkosti Hrona, boli evakuované už v priebehu januára a februára. Do 6. marca 1945 boli evakuované všetky obce do vzdialenosti 10 kilometrov od rieky Hron. Od tejto chvíle začalo toto územie žiť iba frontovým životom. Okrem sovietskych vojsk tu zostala aj československá vojenská posádka, ktorá dostala za úlohu brániť Levice a domáca bezpečnostná služba, tzv. „národná milícia“. Tieto „milície“ vznikali v každej obci už od začiatku januára 1945. Rekrutovali sa predovšetkým z vojakov, na čele ktorých bol poddôstojník.⁶⁰ Boli vyzbrojení z odovzdaných alebo loveckých zbraní. Ich úlohou bolo: „... *zavádzanie a udržiavanie poriadku v obci, chránenie osobnej bezpečnosti občanov, zamedzenie krádežiam a pod.*“⁶¹ Tieto úlohy si ale často krát neplnili a robili presný opak.

Po vyhlásení evakuácie sa obyvatelia začali pripravovať na jej uskutočnenie. Prvoradou úlohou každého jednotlivca alebo rodiny, bolo zachrániť si čo najviac zo svojho majetku. Išlo predovšetkým o spotrebné veci, nábytok, odev a hospodárske zvieratá. Prvým problémom, s ktorým sa obyvatelia stretli bolo, ako zabezpečiť prepravu svojho majetku na miesto určenia. Väčšina povozov a ťažných zvierat vtedy pracovala pre ČA. Tá síce dala k dispozícii určitý počet povozov, ten ale nebol dostatočný. Obyvatelia sa snažili so sebou zobrať čo sa dalo. Tým, čo mali šťastie sa to aj podarilo: „*Zobrali sme si všetko čo sme mohli. Aj hydinu a prasce. Odnášali sme to na vozoch. Mnohým ľuďom pomáhali odnášať veci ruskí vojaci.*“⁶² Väčšina obyvateľstva ale toľko šťastia nemala a mohla si so sebou zobrať len najnutnejšie veci. Neraz si zobrali len to čo odniesli ich ruky a chrbty: „*Keďže sme museli evakuovať nemohla som si nič sama zobrať, iba na chrbát nejaké potraviny.*“⁶³ Problémom bolo aj to, kam s toľkými vecami v evakuácii. Ak niekto nemal dopredu dohodnuté ubytovanie u príbuzných alebo známych, nemohol sa spoliehať, že si ho zaistí neskôr. V takomto prípade riskoval, že jeho veci skončia zložené pod holým nebom a to v jarných daždivých mesiacoch nebolo veľmi ideálne.

Rozhodovanie, ktoré veci zobrať a ktoré ponechať, nebolo jednoduché. Evakuácia často prebiehala v chvate a obyvatelia mali na ňu neraz iba niekoľko hodín. Kým boli ľudia vo

⁶⁰ To ale nemuselo byť pravidlom. Podľa svedkov sa do „milícií“ mobilizovali aj civilisti.

⁶¹ ŠA Nitra, p. Levice, f. ONV Levice I. – admin. Československá vojenská správa 1945, č. j. 5, zriadenie národnej milície v obci Horša z 15. 1. 1945.

⁶² Spomienky Jána a Agneši Dávidových. OA autora.

⁶³ ŠA Nitra, p. Levice, f. ONV Levice I. – vojnové škody 1945 – 1948, šk. 354, Tlmače, žiadosť Terézie Pustajovej o podporu na vojnové škody z 10. 10. 1946.

svojich domovoch, darilo sa im uchrániť si svoj hnutelný majetok. Čo sa ale stane keď ho tu zanechajú bez dozoru bolo nejasné. Ako jediné východisko sa núkalo jeho ukrytie. Obyvatelia používali rôzne skrýše: v zemi, na povale, v stene, v hnoji, v obilí... Júlia Brumlovská z Tlmáč si na to spomína takto: „*V komore sme si zakopali celú skriňu. Dali sme do nej šatstvo a zbožie. Aby to vojaci nenašli, položili sme na to ďalšiu skriňu.*“⁶⁴ Ako sa ale ukázalo neskôr, ani takéto dômyselné skrýše neušli pozornosti „skúsených“ sovietskych vojakov.

Obce neopustili všetci obyvatelia. Zostávali najmä starší ľudia, ktorí už odmietali kamkoľvek odísť. Zostala tu aj „národná milícia“, ktorej úlohou bolo chrániť majetok, ktorý tu obyvateľstvo zanechalo. Do evakuovaných dedín bol zákaz vstupu. Napriek tomu sa mnohí obyvatelia, hlavne muži, vracali do svojich domovov, aby skontrolovali v akom stave sa nachádza ich dom a zanechaný majetok. Tu ale riskovali, že budú zaistení príslušníkmi ČA, ktorí ich môžu zobrať na „maleňkujú rabotu“. Tá sa ale mohla pretiahnuť na niekoľko rokov a veľmi ďaleko od domova. Na podobnú situáciu, ale so šťastným koncom si spomína aj Ján Dávid: „*Po prechode frontu sme sa so švagrovým bratom rozhodli navštíviť dedinu. Tesne pred Starým Tekovom nás ale zastavil jeden ruský nadporučík aj so staršinom a opýtal sa, kam ideme. Odpovedali sme, že si ideme skontrolovať domy. Poručík nám povedal, že to nepôjde a že treba pomáhať Krasnoj armiji. Zobral nás za dedinu, kde bol veľký sklad mín. Nakladali sme ich na nákladné autá a tie ich odvážali na front. Dali nám aj jesť a mohli sme prenocovať v jednom dome. Po dvoch dňoch práce nám dovolili odísť.*“⁶⁵

Týždeň po prechode frontu (t. j. 1. apríla 1945) bola evakuácia dolného Pohronia ukončené a obyvateľstvo sa mohlo slobodne vrátiť do svojich domovov. Treba povedať, že návrat to nebol veľmi radostný. Väčšina obyvateľov po svojom návrate zistila, že prevažná časť ukrytých vecí bola odcudzená, nábytok a iné zariadenie zničené a obytné domy znečistené. „*Bolo to niečo hrozné, keď sme sa vrátili domov. Všetko porozhadzované, periny pobraté do rôznych bunkrov... keď som vošla do kuchyne na stole bolo nasrané, v kredenci som mala krásne nové taniere a na každom jednom boli ľudské výkaly... pred odchodom manžel vykopal v šope jamu, do ktorej sme uložili rôzne riady. Zakopali sme ju a na ňu sme ešte naukladali dvojmetrovú klietku dreva, ale nepomohlo. Drevo sme našli rozhádzané, riady vykopané a porozbíjané. Asi si mysleli, že nájdú pitie a keď našli riad tak ho porozbíjali.*“ takto na príchod domov spomína Katarína Hlôšková.⁶⁶ Obyvatelia, ktorí si do evakuácie zobrali len najnutnejšie veci sa razom ocitli úplne bez majetku. Tí, ktorým delostrelecká a mínometná

⁶⁴ Spomienky Júlie Brumlovskej (1922) z Tlmáč. OA autora.

⁶⁵ Spomienky Jána Dávida. OA autora.

⁶⁶ Spomienky Kataríny Hlôškovej. OA autora.

paľba ešte aj vážne poškodila obytné domy, sa ocitli vo vážnej existenčnej núdzi. Desiatky ľuďi mohli len stroho konštatovať: „... keď sa manželka vrátila domov, našla dom pustý. Keďže si nič nemohla so sebou zobrať do evakuácie, teraz sme úplne bezmajetní a nevládzeme si potrebné veci bez akejkoľvek podpory zadovážiť.“⁶⁷ V akom rozsahu bolo obyvateľstvo poškodené, si môžeme dokumentovať na meste Levice. Správna komisia mesta Levice 8. augusta 1945 zaslala oblastnej úradovni roľníckej komory obežník so škodami spôsobenými vojnovými udalosťami v poľnohospodárstve, v ktorom sa okrem iného uvádza: „Straty na osobných potrebách následkom evakuácie sú veľmi značné. Strata sa ukazuje v potravinách (masť, mäso) ako aj v obuvi v 90 %, v šatách 60 %, ktorú z miestnych zdrojov nehradiť nemožno.“⁶⁸ Viacerým obyvateľom sa táto situácia zdala neriešiteľná a našli sa aj takí, čo si siahli na život.⁶⁹

Komu pripísať takéto zúboženie a bezuzdné okradnutie obyvateľstva? Jednoznačne tým, ktorí zostali v opustených obciach. Drvivú väčšinu tu tvorili sovietski vojaci, ktorí majú na tom logicky najväčšiu zásluhu. Nerobilo im problém väčšinu skrýš objaviť. Keď tam nenašli to čo chceli (alkohol a potraviny), tak veci jednoducho zničili. Toto robili aj s vecami, ktoré si nemohli zobrať so sebou (nábytok) a tak ich radšej zničili. Ako vyplýva z výpovedí svedkov, istý podiel na krádežiach mali aj domáci obyvatelia, ktorí neevakovali a paradoxne aj „milícia“, ktorá mala majetok obyvateľov ochraňovať.⁷⁰

Obyvateľstvu nakoniec nezostalo nič iné len sa s danou situáciou zmieriť a snažiť sa utrpené škody čo najskôr odstrániť. Toto neraz trvalo aj niekoľko rokov.

Pôsobenie ČA na dolnom Pohroní zanechalo na živote domáceho obyvateľstva výraznú stopu. Nemôžeme vylúčiť, že mnoho obyvateľov počas tohto pôsobenia spozorovalo, že spolu s čižmami sovietskeho vojaka sa na územie Slovenska dostala aj nová totalitná ideológia, ktorá bola v niektorých ohľadoch ešte horšia ako predchádzajúca. Prvotné nadšenie z príchodu sovietskych vojsk, ktoré pociťovalo najmä slovenské obyvateľstvo na maďarskom okupovanom území, vystriedalo všeobecné rozčarovanie všetkého obyvateľstva dolného Pohronia. Toto rozčarovanie spôsobilo poznanie, že oslobodenie nebude až také „nezištné“ ako sa očakávalo. Obyvatelia ho zaplatili veľmi drahú. Počas troch mesiacov prišla väčšina

⁶⁷ ŠA Nitra, p. Levice, f. ONV Levice I. – vojnové škody 1945 – 1948, šk. 354 Tlmače, žiadosť Pavla Ľalíka o podporu na vojnové škody z 20. 5. 1947.

⁶⁸ ŠA Nitra, p. Levice, f. MSK Levice – admin. 1945, šk. 124, č. j. 1308.

⁶⁹ Je zaznamenaný prípad Júlie Jančovej z Veľkých Kozmáloviec, ktorá dňa 24. 4. 1945 spáchala samovraždu skokom do studne. Ako sa konštatuje v zápisnici spisanej na základe výpovede svedkov: „Manželka v terajšej dobe bola veľmi nervózna a bola celá zúfalá, že jej všetko ukradli počas evakuácie a z toho asi zúfala.“ ŠA Nitra, p. Levice, f. ONV Levice I. – admin. 1945, č. j. 67.

⁷⁰ „Ludia, ktorí tu zostali kradli ešte viac ako Rusi.“ spomienky Júlie Brumlovskej. OA autora.

obyvateľstva o svoje potravinové zásoby, o značnú časť hospodárskych zvierat, šatstvo, obuv, domov... Museli plniť rôzne pracovné povinnosti, ktoré od nich ČA vyžadovala. Nasadenie bolo často masové a pre ČA pracovali celé dediny. Pri ich vykonávaní dochádzalo aj k tragédiám, ktoré poznačili celé rodiny. Ani správanie sa niektorých príslušníkov ČA voči domácemu obyvateľstvu nebolo hodné osloboditeľov. Obmedzený rozsah práce nám napríklad nedovolil spomenúť, čoho všetkého sa sovietski vojaci dopustili na slovenských ženách.⁷¹ Nezaoberali sme sa ani vraždami, ktoré na tomto území spáchali príslušníci ČA a ani odvečenými obyvateľmi do Sovietskeho zväzu. Tieto témy, ktoré sa dajú zhrnúť do pojmu „zločiny“ si podľa nášho názoru zaslúžia samostatnú pozornosť.

Publikované v:

SOKOLOVIČ, P. (zost.): *Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava 2008, s. 169 – 192.

⁷¹ Pre zaujímavosť spomeniem, že som sa pri svojom výskume v teréne osobne nestretol ani s jednou ženou, ktorá by so sovietskym vojakom nemala negatívnu skúsenosť. Každá zažila minimálne obťažovanie, ktoré mohlo vyvrcholiť do znásilnenia.